

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Нестеренко В.В., Лятамбур О.М.

Екологічне виховання дітей старшого дошкільного віку є актуальною проблемою сучасності, оскільки саме в дошкільному віці закладаються основи екологічної свідомості, екологічної культури, що впливають на поведінку та діяльність людини у природі. Основи свідомості, екологічної культури, формування ставлення особистості до світу природи закладаються в дошкільному дитинстві, що підтверджує вагомість використання цього сензитивного періоду для екологічного виховання особистості. У законі „Про дошкільну освіту” її роль визначається як провідна у формуванні особистості дитини, тому зміст освіти має виступати базисом становлення людини, а методи відповідати віковим особливостям дітей.

Різні аспекти проблеми екологічної освіти та екологічного виховання досліджували такі педагоги, як А.Волкова, Н.Горопаха, О.Захлебний, І.Зверев, Н.Кот, О.Кудрявцева, Н.Лисенко, В.Маршицька, С.Ніколаєва, З.Плохій, Г.Пустовіт, Н.Пустовіт, Н.Рижова, І.Суравегіна, Н.Яришева та інші.

Можливість і успішність формування початкових екологічних уявлень у дітей дошкільного віку доведено численними психологічними й педагогічними дослідженнями (Я.Коменський, Й.Песталоцці, Д.Локк, Ж.Руссо, С.Русова, Л.Міщик, С.Ніколаєва, З.Плохій, Н.Поддьяков, Н.Рижова, П.Саморукова, О.Терентьєва, І.Хайдурова та ін.). Психологами (Л.Венгер, Л.Виготський, В.Давидов, О.Запорожець, В.Мухіна, М.Поддьяков, С.Рубінштейн) також доведено, що система знань дітей дошкільного віку може існувати у формі уявлень, а не понять. О.Запорожець вважав можливим формування уявлень, що можуть стати ядром системи знань. У дослідженнях З.Плохій обґрунтовано й доведено, що складовою виховання екологічної свідомості є уявлення дітей про внутрішні взаємозв'язки у природі.

Перші спроби визначення змісту і структури екологічних уявлень для дітей дошкільного віку належать К.Ушинському, А.Герду, Є.Водовозовій, В.Грецовій й іншим класикам педагогіки. І.Зверев, І.Суравегіна розробили систему змісту екологічних знань у шкільному навчанні. Сучасними дослідниками (Н.Горопаха, Н.Лисенко, С.Ніколаєва, З.Плохій, Н.Рижова) визначено зміст і структуру екологічних уявлень для дошкільників.

Необхідність екологічного виховання зумовлена наявністю світової екологічної кризи, причина якої криється у практичній діяльності людини, яка, у свою чергу, обумовлена антропоцентричною свідомістю людини.

С.Дерябо, Г.Пустовіт, В.Ясвін та ін. зазначають, що екологічна криза – це здебільшого світоглядна, філософсько-ідеологічна криза [2, с.5]. З цього погляду, вирішення екологічних проблем у глобальному масштабі неможливе без зміни пануючого на даний час антропоцентричного й формування екоцентричного типу екологічної свідомості, оскільки, як зазначають учені, саме екологічна свідомість визначає поведінку людей відносно природного довкілля [2, с.6].

Екоцентричний тип екологічної свідомості визначається С.Дерябою та В.Ясвіним як система уявлень про світ, для якої є характерними зорієнтованість на екологічну доцільність, відсутність протиставлення людини і природи, сприйняття природних об'єктів як повноправних суб'єктів, баланс прагматичної і непрагматичної взаємодії з природою [2, с.13]. Формування екологічної свідомості особистості, як стверджують С.Дерябо та В.Ясвін, конкретизується на 3-х рівнях: 1) формування адекватних екологічних уявлень про систему “людина - природа”, що сприяє розумінню їх єдності; 2) формування ставлення до природи, яке визначає характер напрямів взаємодії з природою, її мотивів, стимулює поведінку й дії з погляду екологічної доцільності; 3) формування системи вмінь і навичок взаємодії з природою [2].

Відповідно до сфери “Природа” Базового компоненту, у дитини дошкільного віку необхідно формувати реалістичні уявлення про явища природи, базові елементи природодоцільного світогляду, усвідомлення єдності

всіх природних елементів та себе як частки природи. Становлення екологічного світогляду відбувається поступово протягом багатьох років життя й навчання людини. Початок цього процесу, на думку Н.Глухової, Н.Горопахи, Н.Лисенко, С.Ніколаєвої, З.Плохій та ін. припадає на період дошкільного дитинства, коли у процесі екологічного виховання закладаються основи світорозуміння, екологічної свідомості і практичної взаємодії з природою. Дослідники підкреслюють значущість дошкільного віку для вирішення питань екологічного виховання, оскільки саме в цей період дитина набуває першого досвіду взаємодії зі світом Природи, формуються основи її ціннісних орієнтацій.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що на різних сходах розвитку дитини виховання та навчання відіграють різні ролі, приміром, у дошкільному віці виховання є більш важливим, ніж навчання, і навчання здійснюється у процесі виховання. Істотно, що вітчизняні дослідники даної проблеми Н.Горопаха, Н.Кот, Н.Лисенко, В.Маршицька, З.Плохій стосовно дошкільників оперують поняттям “екологічне виховання”.

Екологічне виховання вважається вченими складовою екологічної освіти й розглядається як відносно новий напрям дошкільної педагогіки, що суттєво відрізняється від традиційного ознайомлення дітей із природою. У педагогічній науці й довідкових виданнях екологічне виховання трактується неоднозначно:

- формування в людини свідомого сприйняття довкілля, почуття особистої відповідальності за діяльність, що так чи інакше пов’язана з перетворенням навколишнього природного середовища, упевненості в необхідності дбайливого ставлення до природи, розумного використання її багатств (М.Мусієнко) [7, с.119];

- система впливу на членів суспільства для формування екологічної культури, гуманності, науково обґрунтованого ставлення до природи на основі національних й загальнолюдських цінностей (В.Діденко, Л.Діденко, В.Кондрашова-Діденко) [3, с.31];

- формування в людей потреби в бережливому ставленні до природи й розумному використанні її багатств у своїх власних інтересах та інтересах майбутніх поколінь (А.Толстоухов, Л.Волкова) [4, с.81];

- систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток екологічної культури (М.Фіцула) [11, с.282];

- процес формування усвідомлено правильного ставлення до природного довкілля (О. Терентьєва) [10];

- ознайомлення дітей із природою, в основу якого покладено екологічний підхід, за якого педагогічний процес спирається на основні ідеї та поняття екології (С.Ніколаєва) [8, с.4] та ін.

Хоча за формою викладу трактування поняття “екологічне виховання” відрізняються, основним змістом екологічного виховання дошкільників сучасні вчені вважають два аспекти: передачу екологічних знань та їх трансформацію особистістю у ставленні до природи, що виявляється в діяльності [8 та ін.]. Н.Горопаху зазначає, що головним у змісті екологічної роботи виступає формування внутрішнього світу дитини, її ціннісних орієнтацій, в основі яких усвідомлення своєї єдності з природою, взаємозалежності з нею [1, с.15]. Н.Лисенко пише: “Екологічне виховання реалізується в єдності з навчанням, а в сукупності вони виливаються в єдиний процес виховання особистості” [6, с.23]. Основні етапи процесу екологічного виховання, на думку Н.Лисенко, – засвоєння дітьми екологічних знань, перетворення їх в елементи переконань як основне ядро свідомості. Центром екологічного виховання на думку Н.Кот повинні стати положення: людина – частина природи; міра речей – унікальність життя; узгодження потреб з екологічними вимогами; повага до всіх форм життя [5, с.55].

Аналіз наукових джерел переконливо свідчить, що вивчення законів природи найкраще починати в дошкільному дитинстві в межах екологічного виховання. Можливість і успішність цього процесу доведено численними психологічними та педагогічними дослідженнями (Я.Коменський, Й.Песталоцці, Ж.Руссо, Д.Локк, С.Русова, М.Поддьяков, І.Хайдурова,

О.Терентьєва, С.Ніколаєва, Н.Рижова, З.Плохій, Л.Міщик, П.Саморукова та ін.).

Я.Коменський, вважаючи людину частиною природи, вітав проникнення в її таємниці; відзначав, що всі у природі, включаючи людину, підлеглі єдиним законам; указував на необхідність формування в дошкільників доступних розумінню наукових знань і уявлень про природу.

Ж.Руссо наполягає на необхідності формування в дітей реалістичних уявлень про предмети природи без забобонів і страхів.

С.Русова підкреслювала значущість впливу науково достовірних систематизованих знань про природу на утворення уявлень, понять, поглядів дітей.

М.Поддяков указував, що однією з рис розумового розвитку старших дошкільників є те, що розрізнені уявлення про окремі предмети та їх властивості починають об'єднуватися в ще не досконалі, але цілісні знання. Саме у старшому дошкільному віці вперше з'являється можливість відображення важливих залежностей живої і неживої природи. За даними психологів (О.Запорожець, М.Поддяков та ін.) у процесі предметно-чуттєвої діяльності дитина-дошкільник може виділити істотні центральні зв'язки явищ у певній галузі дійсності й відтворити їх в образній формі – у формі уявлень. Такі уявлення можна використовувати як ядро, що поєднує окремі конкретні знання в систему. На основі системи конкретних уявлень відбувається вихід за межі безпосередньо сприйнятого, тобто виникає узагальнене поняття про єдиний процес.

Знання дітей про природу, на думку Н.Лисенко, є дидактичною основою екологічного виховання [6, с.36].

З.Плохій підкреслює, що розуміння самоцінності природи, відчуття себе її частиною формується лише з набуттям екологічних знань [9, с.17].

Цілком актуальним та вагомим є твердження З.Плохій, що “чим вищий рівень знань дітей про природу, тим більше вони виявляють пізнавальний інтерес до неї, орієнтуючись на стан і благополуччя самого об'єкту, а не на

оцінювання його дорослими” [9, с.13]. Вчена наголошує: “У дошкільнят важливо сформувані найперші наукові уявлення про взаємозв’язки між живими організмами та природним довкіллям. Наявність таких знань допомагає зрозуміти, як тісно взаємодіють між собою всі компоненти природи і як людина та інші живі організми залежать від природного середовища”. На думку дослідниці, з набуттям екологічних знань у дітей формуватиметься розуміння самоцінності природи, відчуття себе її частиною [9, с.17].

Психолого-педагогічними засадами формування початкових екологічних уявлень дітей дошкільного віку є ідеї провідних учених (Л.Виготського, В.Давидова, О.Запорожця, М.Поддякова, С.Рубінштейна та інш.) про відповідність знань віковим особливостям дошкільників, їх наочну представленість, дієвість, необхідність ускладнення змісту через встановлення залежностей між об’єктами та явищами дійсності, систематизацію знань навколо центральної ланки. На думку С.Ніколаєвої, З.Плохій, Н.Яришевої знання про природу, пропоновані дошкільникам, повинні представляти не суму розрізнених фактів, а взаємозалежний, послідовний ланцюжок уявлень, що розкривають найбільш важливі зв’язки та закономірності природного світу. Якщо розкриваються різноманітні й досить важливі зв’язки, що існують у природі, теоретичний рівень матеріалу підвищується, пізнавальні завдання ускладнюються, а відтак, це сприяє розвитку пізнавальної активності дітей. Як зазначають дослідники, без знання екологічних зв’язків важко передбачити можливі наслідки втручання у природні процеси.

У ході багаторічних досліджень З.Плохій довела, що для формування екологічних уявлень дітям необхідні знання, що допоможуть їм розібратися у складній системі зв’язків і залежностей, що існують у природі, а також у впливі на неї діяльності людини. Такі знання мають бути систематизованими, слід підводити дітей до формування узагальнених уявлень світоглядного характеру [9, с.46]. Учена переконливо довела, що змістовою основою усвідомленої екологічно доцільної поведінки дітей у природному середовищі є екологічні уявлення про взаємозв’язки в природі.

У дослідженні З.Плохій доведено можливість формування в дошкільників узагальненого уявлення про екологічну єдність усіх об'єктів природи. За умови послідовно організованих спостережень у природі, використання динамічних моделей екосистем діти середнього дошкільного віку простежують взаємозв'язки з однієї-двох ланок, а старші – ланцюжок до п'яти ланок: температура повітря – температура ґрунту – стан рослин – поведінка комах – зміна поведінки птахів. У науковий та практичний обіг системи дошкільної освіти вперше було введено термін “екологічні уявлення”, “екологічне виховання дошкільників”, що увійшли до першого видання програми виховання дітей дошкільного віку “Малятко” (1991).

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що загальні підходи до екологічної освіти й виховання дітей на сучасному етапі були предметом досліджень цілої низки авторів: Н.Вересова, А.Волкової, Г.Волошиної, Н.Горопахи, В.Грецової, С.Дерябо, А.Захаревич, О.Захлебного, І.Зверева, М.Ібраїмової, Л.Іщенко, Н.Коломіної, О.Крюкової, Н.Кот, Н.Лисенко, Г.Марочко, В.Маршицької, С.Ніколаєвої, З.Плохій, Г.Пустовіта, Н.Пустовіт, Л.Різник, Н.Рижової, М.Роганової, О.Терентьєвої, І.Хайдурової, Н.Яришевої, В.Ясвіна й інших учених.

На основі аналізу теоретичних джерел і їх узагальнення стає зрозумілим, що вихід з екологічної кризи можливий за умови формування, починаючи з дошкільного віку, основ екологічної свідомості, що вважається головною складовою екологічної культури й регулятором діяльності людини у природі. Метою екологічного виховання є формування основ екологічної культури, основною складовою якої є екологічна свідомість. Результатом екологічного виховання вважається екологічна вихованість, яка складається з екологічних уявлень, емоційно-ціннісного ставлення до природи, екологічно доцільної поведінки та діяльності в природі. Екологічні уявлення дітей старшого дошкільного віку є водночас складовою виховання екологічної свідомості, складовим елементом екологічної культури, екологічної вихованості та підґрунтям формування позитивного емоційно-ціннісного ставлення до

природи та екологічно доцільної поведінки в ній. Знання зв'язків і залежностей між природними об'єктами, позитивне емоційно-ціннісне ставлення до природи слугують основою екологічно доцільної поведінки та діяльності згідно з законами природи, що є однією з актуальних проблем існування людини у природному середовищі.

Література:

1. Горопах Н.М. Виховання екологічної культури дітей. – Рівне: Волинські обереги, 2001. – 212 с.
2. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. – Ростов на Дону: Феникс, 1996. – 480 с.
3. Діденко В.Ф., Діденко Л.В., Кондрашова-Діденко В.І. Людина і світ: Словник. – К.: Віра-Р, 1998. – 88 с.
4. Еколого-економічний тлумачний словник-довідник / А.В. Толстоухов, Л.А. Волкова, Н.М. Білоус– К., 2003. – 256 с.
5. Кот Н.М. Про нові аспекти змісту екологічного виховання дошкільників // Бердянський державний педагогічний університет. Збірник наукових праць № 2. Педагогічні науки. – Бердянськ, 2005. – С. 54-59.
6. Лисенко Н.В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. – Львів: Світ, 1994. – 144 с.
7. Мусієнко М.М. та ін. Екологія: Тлумачний словник. – К.: Либідь, 2004. – 376 с.
8. Николаева С.Н. Методика экологического воспитания дошкольников. – М.: Академия, 2001. – 184 с.
9. Плохій З.П. Виховання екологічної культури дошкільників. – К: Редакція журналу Дошкільне виховання, 2002. – 173 с.
10. Терентьева Е.Ф. Формирование у детей 6 лет первоначальных знаний о единстве организма и среды. – Л. - 1980. – 171 с.
11. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Академія, 2000. – 544 с.